

УДК 361.1

Хома Ольга Михайлівна

кандидат педагогічних наук, доцент

Мукачівського державного університету, м. Мукачево

ssve82@mail.ru

ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНИХ УМІНЬ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті розглянуто основні підходи до вивчення орфографії. Враховано вимоги нового Державного стандарту початкової загальної освіти галузі «Мови і літератури», навчальної програми з української мови щодо формування культури писемного мовлення. Аналізуються принципи орфографії, вказується специфіка вивчення окремих правописних норм. Автором розкривається методика проведення окремих вправ, серед них списування, навчальні диктанти.

Ключові слова: орфографія; уміння; вправи; списування; диктанти.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Навчання української мови в початковій школі набуває нового змісту. Державний стандарт початкової загальної освіти, нові навчальні програми з української мови спрямовані на формування комунікативної компетентності. У цьому процесі важливе значення набуває розвиток у молодших школярів культури усного і писемного мовлення. Писемне мовлення передбачає засвоєння учнями орфографічних правил, граматичних та пунктуаційних норм. У новій навчальній програмі з української мови визначено зміст вивчення орфографічного матеріалу, перелік слів, правопис яких треба пам'ятати. Актуальність дослідження зумовлене важливістю означеної проблеми у практиці роботи початкової школи.

Мета статті – розкрити сучасні підходи до формування орфографічних умінь у молодших школярів на уроках української мови в початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Дослідженням проблеми формування орфографічних умінь в учнів початкової школи проводилося за різними напрямками: методика навчання основ орфографії (С. Дорошенко, М. Вашуленко, І. Хом'як, Н. Шкурятяна); система роботи над орфографічними помилками (О. Біляєв); взаємозв'язок між орфоепією і орфографією (Л. Симоненкова); формування у молодших школярів орфографічних умінь і навичок (Н. Грона).

Ученими, методистами розглядаються питання навчання правопису на фонетико-орфоепічному рівні та у зв'язку з вивченням граматичного матеріалу. Серед орфографічних вправ акцентується увага на методику проведення таких: списування, навчальні диктанти, орфографічний розбір (С. Дорошенко, М. Вашуленко); комплексні, конструктивні, мовленнєві, комунікативні (Н. Грона).

Таким чином, це питання в методичній літературі розкривається на належному рівні, проте слід урахувати сучасні вимоги до уроку української мови.

Орфографічна грамотність як частина загальної мовної культури складається внаслідок вивчення теорії, свідомого засвоєння правописних правил і проведення системи тренувальних вправ, що забезпечують вироблення необхідних умінь і навичок. Орфографічні уміння формуються у процесі одержання знань, а механізм формування орфографічної навички є утворенням у свідомості учня ланцюжка тимчасових зв'язків (асоціацій).

Критерії систематизації орфографічних вправ розкриті у посібнику Г. Коваль, Н. Деркач, М. Наумчук [5, с.127]. Серед них такі: вивчення правила відповідно до характеру виучуваного матеріалу – від простого до складного; поступовість засвоєння; систематичність. Спостереження за роботою у початковій школі засвідчує, що вчителі дотримуються означених критеріїв, проте їх увага зосереджується в основному на дидактиці уроку і недостатньо враховується лінгвістична природа написань. Відтак, тема «Апостроф» у початкових класах вивчається на кількох рівнях: ознайомлення з апострофом (1 клас); правопис слів з апострофом у розділі «Звуки і букви» і, нарешті, у темі «Будова слова». У перших двох випадках маємо на письмі фонетико-графічне написання, яке безпосередньо визначається вимовою. Головним у методиці навчання теми «Апостроф» на цьому етапі є розвиток слухо-вимовних умінь. Лінгводидактична основа вивчення правила – слухо-вимовна з послідовним застосуванням звуко-графічного зіставлення. У третьому випадку маємо фонетико-морфологічне написання. Аналіз орфограми за характером свідчить, що під час засвоєння її написання важливі вміння розрізняти голосні та приголосні звуки, зіставляти звуковий та буквений

склади слова, визначати його будову. Таким чином, принцип диференціації у процесі вивчення цих правил є важливим.

Вивчення орфографічного матеріалу, добірка орфографічних вправ передбачає врахування сутності правописного правила, принципів орфографії.

Існує чотири принципи орфографії: фонетичний, морфологічний, історико-традиційний та ідеографічний, що лежать в основі методики пояснення орфографічного написання слова.

Фонетичний принцип. Суть його полягає в тому, що слова пишуть так, як вимовляють. За цим принципом в українській мові пишуться префікси з- і с- (зробити, здерти, зняти, але спитати, стихати, схопити), а також слова гарячий (пор. горіти), чорний (йор. черниця), чеський (пор. чех), серце (пор. сердечний), тижневий (пор. тиждень) та ін.. Алгоритм орфографічної дії у процесі засвоєння учнями цих орфограм такий: вимова слова – артикуляційне сприймання – запис слова.

Морфологічний принцип. Для нього характерне однакове написання однієї й тієї самої морфеми незалежно від її вимови в тій чи іншій позиції. За морфологічним принципом пишуться слова боротьба, сміється, братський, пісня, агентство, де однакове написання морфем зберігається, незважаючи на вимову [бород'ба], [с'м'ійец':а], [брац'кий], [п'іс'н'а], [агенство]. Алгоритм дії роботи над правилом: з'ясування специфіки вимови – визначення місця орфограми – формулювання правила – запис слова.

Історико-традиційний принцип. Він полягає в тому, що зберігаються такі написання, які на сучасному етапі втратили свою мотивованість, тобто слова пишуться так, як вони писалися колись, хоч таке написання не відповідає ні звучанню слова, ні його морфемній структурі. До традиційних написань в українській мові належать написання я, ю, є, ї, щ на позначення двох звуків, збереження подвоєння приголосних в іншомовних власних назвах і написання без подвоєння іншомовних загальних назв (каса, клас, колектив), а також написання е та и в ненаголошених позиціях таких слів, як левада, леміш, лиман, кишенья тощо. Алгоритм дії для запам'ятовування правопису слів: графічне зображення слова (за

допомогою орфографічного словника) – визначення орфограми – запам'ятовування у процесі тренувальних вправ.

Ідеографічний або символічний принцип опирається на смислові відмінності подібних написань. Так, наприклад, в українській мові є слова компанія і кампанія. Слово компанія вживається тоді, коли потрібно виразити значення «товариство», а кампанія, коли слово має значення «сукупність заходів для здійснення в певний період якогось важливого громадсько-політичного або господарського завдання». За ідеографічним принципом пишуться різні закінчення для різних значень у деяких словах. Наприклад: звука (в музиці, в лінгвістиці) і звуку (в інших значеннях), блока (механізм) і блоку (об'єднання). Алгоритм дії: з'ясування значення слова у контексті – визначення орфограми у слові – формулювання правила.

У практиці роботи початкової школи вивчається написання слів за всіма принципами орфографії, проте більш детальне вивчення має в основній школі. Державний стандарт початкової освіти галузі «Мови і літератури» передбачає вивчення основ орфографії протягом усього періоду навчання. Окремі із правил орфографії та пунктуації такі.

Правопис. Найуживаніші орфографічні правила:

- а) уживання великої літери на початку речення, у власних назвах (прості випадки);
- б) уживання апострофа;
- в) написання ненаголошених голосних [е-и], [и-е], що перевіряються і не перевіряються наголосом (із орфографічного мінімуму);
- г) написання приголосних у коренях слів, що перевіряються і не перевіряються правилами (з орфографічного мінімуму);
- д) позначення подовжених м'яких приголосних на письмі;
- е) правопис слів з префіксами;
- є) роздільне написання окремих прийменників з іменниками; частини мови, написання частки не з дієсловами; вживання розділових знаків у кінці речення; коми при однорідних членах без сполучників та із сполучниками а, але.

У Навчальній програмі з української мови [4] подано перелік слів, правопис яких учні повинні запам'ятати. Засвоєнню правописних норм сприяють орфографічні вправи, особливо списування, зорові та інші види диктантів, орфографічний розбір слів, коментування.

Сьогодні відомі нестандартні вправи для розвитку зв'язного мовлення та формування орфографічних умінь (О. Плис). Серед них такі: «Листівки», «Входження в картину», «Фотограф» та інші. До прикладу, за допомогою методу «Листівки» О. Плис добирає блок слів, що відповідали б окремим правилам [6, с.3].

В. Барна, О. Волощенко, О. Козак акцентують увагу на перевірці знань орфографічних умінь учнів. Ними подається тестування як метод справедливого вимірювання навчальних досягнень учнів. Серед завдань такі: відкриті тести із словами, в яких пропущені букви, завдання з короткою відповіддю, з відповіддю-мікротвором [1, с. 15].

Серед критеріїв відбору орфографічних вправ слід виокремити соціокультурний. Учитель повинен підібрати такі вправи, які знайомили б учнів з історією нашої держави, її символами, рідним краєм. Ураховуючи технологію текстоцентризму, закладену в нових підручниках з української мови, слід дібрати тексти соціокультурного змісту як дидактичний матеріал для орфографічного розбору. Найбільшої самостійності вимагають творчі вправи орфографічного спрямування. Виконання таких вправ вимагає значних розумових зусиль і вмінь застосувати правило у процесі письма. Учень пише вже не для того, щоб дотримуватися правила, а щоб передати свою думку. Творчими вправами не можна розпочинати систему орфографічних вправ на закріплення. Їх можна проводити, коли сформовані до деякої міри орфографічні уміння, які формуються на основі знань з граматики, орфографії, фонетики, словотвору. Найважливішим в орфографічних уміннях є момент усвідомленості, що забезпечує можливість самоперевірки. Учні повинні чітко виконувати орфографічну дію. Орфографічна дія має єдину структуру: аналіз одиниці мови, визначення способу перевірки орфограми, написання слів.

Наше дослідження за процесом засвоєння основ орфографії показує, що найбільш ефективними правописними вправами є такі: коментоване письмо, навчальні диктанти, проговорювання слів, складання інструктивних карток, алгоритмів.

Перед учителем постає одне з найскладніших завдань: навчити дітей аналізувати слово, постійно звертатися до його структури, в умінні швидко, вправно членувати слово на його складові частини, співвідносити звуки і графічне зображення слова.

Розв'язуючи це завдання, очевидно, треба насамперед спиратися на один з найважливіших прийомів навчання – на прийом зіставлення чи порівняння. Зіставлення, як відомо, є не тільки загальнонавчальним, а й найбільш ефективним шляхом пізнання дійсності: все пізнається і осмислюється тільки в зіставленні, тільки через порівняння. З цією метою доцільно використовувати вправу: «Пиши правильно. Говори правильно».

Як у загальнопедагогічному, так і в методичному плані прийоми порівнянь і зіставлень важко переоцінити. Вони, перш за все, сприяють розвитку логічного мислення учнів, виробляючи в них уміння аналізувати і синтезувати; по-друге, дають змогу диференціювати деякі, часом дуже складні абстрактні поняття й висновки і, таким чином, полегшують їх сприймання; по-третє, допомагають виділити головне, найістотніше в написанні слова і, нарешті, відкривають широкі можливості для збагачення та активізації словникового запасу учнів, оскільки весь процес і характер співставлень безпосередньо пов'язується з різними формами словотворення.

Стає актуальним використання комп'ютера як засобу навчання, а не лише як предмету вивчення в початковій школі («Сходинки до інформатики»). Звернувшись до початкової ланки освіти, ми можемо знайти чимало можливостей такого використання у різних напрямках вивчення рідної мови, зокрема у правописі.

Мультимедійні технології шукали свого втілення в навчанні вже давно, навіть у процесі застосування традиційних методів навчання. Перевага їх застосування сьогодні є очевидною.

1. Бесіда з елементами комп'ютерного ілюстрування стає більш жвавішою, захоплюючою, а отже краще сприймається дітьми.

2. Демонстрація. Цей наочний метод якнайкраще може розкрити переваги комп'ютерного навчання, адже з'являється ціла низка нових прийомів:

- одночасне звукове і наочне пояснення (під певним контролем учителя);
- нова форма застосування схем, таблиць;
- зміна зображень може здійснюватись у потрібному вчителю та учнями темпі;
- мультинаочне зображення предметів, явищ тощо.

На початковому етапі формування орфографічних умінь перевагу слід надавати списуванню, на другому – навчальним диктантам, орфографічному розбору.

У методиці початкової школи [2, 3, 7] відомі різні види списування. Вони застосовуються не тільки в першому класі, але і в другому – четвертому. Мета їх використання – запам'ятовування правопису слів. За характером розумової діяльності учнів списування – це аналітико-синтетична вправа. Під час списування в більшості випадків записові слів (синтез) передують низка аналітичних дій – зорове сприймання їх, лексико-граматичне осмислення, орфографічний аналіз. Списування найчастіше супроводжується завданнями різного характеру – граматико-орфографічними, логіко-стилістичними, звуко-буквеними. До зорових та зорово-моторних сприймань приєднуються слухові, мовленнєво-рухові відчуття. Розрізняють дослівне, творче, вибіркоче списування. Методика їх проведення така:

- читання слова, тексту, речення вчителем;
- з'ясування лексичного значення незнайомих слів;
- завдання для списування;
- інструктаж до виконання;
- списування;
- перевірка написаного.

У методиці навчання рідної мови диктанти поділяються на дві великі групи: 1) диктанти без зміни тексту (попереджувальний, пояснювальний, контрольний); 2) диктанти із зміною тексту (вибіркочий, вільний, творчий). Залежно від характеру навчального матеріалу вони можуть бути словниковими і текстуальними. Крім того,

диктанти поділяють на слухові, зорові, зорово-слухові та інші. Методика їх проведення з'ясована у науково-методичній літературі [2, 3]. Подаємо узагальнений алгоритм дії до проведення навчальних диктантів:

- визначення виду диктанту;
- інструктаж до написання;
- з'ясування лексичного значення окремих слів;
- виокремлення слів з орфограмами, у написанні яких учні допускають помилки;
- запис слова (речення, тексту);
- перевірка написаного.

Висновки. Отже, нами розкрито основні підходи до вивчення правил орфографії, розкривається методика проведення окремих вправ, серед яких списування, навчальні диктанти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барна В., Волощенко О., Козак О. Тестування як метод справедливого вимірювання навчальних досягнень учнів / В. Барна, О. Волощенко, О. Козак // Учитель початкової школи. – №11. – 2014. – С. 15-20
2. Методика викладання української мови в початкових класах / за ред. С. І. Дорошенка. □ К.: Вища школа, 1992. □ 398 с.
3. Методика навчання української мови у початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
4. Навчальні програми загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою 1-4 кл. – К.: Вид. дім «Основа», 2011. – 392 с.
5. Наумчук М. М. Уроки рідної мови в початковій школі / М. М. Наумчук. – Тернопіль: ТДПУ, 1999. – 48 с.
6. Плис О. Формування образного мислення у молодших школярів / О. Плис // Початкове навчання і виховання. – № 31-32, листопад, 2014.– С. 2-8
7. Потапенко О. І. Методика викладання української мови / О. І. Потапенко. – К.: Вища школа, 2002. – 126 с.

Рецензент

Теличко Н.В. – д. пед. н., доцент

Стаття надійшла до редакції 23.04.2015

ФОРМИРОВАНИЕ ОРФОГРАФИЧЕСКИХ УМЕНИЙ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Хома Ольга Михайловна

кандидат педагогических наук, доцент

Мукачевского государственного университета, г. Мукачево

ssve82@mail.ru

Аннотация. В статье рассмотрены основные подходы к изучению орфографии. Учтены требования нового Государственного стандарта начального общего образования в области «Языка и литературы», учебной программы по украинскому языку по формированию культуры письменной речи. Анализируются принципы орфографии, указывается специфика изучения отдельных норм правописания. Автором раскрывается методика проведения отдельных упражнений, среди них списывание, учебные диктанты.

Ключевые слова: орфография; умение; упражнения; списывание; диктанты.

FORMATION OF ORTHOGRAPHIC SKILLS AT THE LESSON OF UKRAINIAN LANGUAGE IN PRIMARY SCHOOL

Olga M. Khoma

PhD in pedagogics, lecturer

Mukachevo State University, Mukachevo

ssve82@mail.ru

Abstract. The article reviews the main approaches to the study of spelling rules. It includes requirements of the new State standard of primary education on the subject «Language and Literature» and the curriculum of Ukrainian language on creating a culture of written language. It analyzes principles of orthographic and specificity study indicates some spelling rules. The author develops methodology of doing separate exercises such as: writing-off, training dictations.

Key words: orthographic; skills; exercises; writing-off; dictations.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Barna V., Voloshchenko O., Kozak O. Testing as a method of measuring fair student achievements / V. Barna, O. Voloshchenko, O. Kozak // *Uchytel pochatkovoyi shkoly*. – 11. – 2014. – P. 15-20 (in Ukraine)
2. Methods of teaching Ukrainian language in primary school / za red. S. I. Doroshenka. □ K.: Vyshecha shkola, 1992. □ 398 p. (in Ukraine)
3. Methods of teaching Ukrainian language in primary school: Textbook for university students / Za nauk. red. M. S. Vashulenko. – K.: Litera LTD, 2010. – 364 p. (in Ukraine)
4. Training programs of secondary schools with Ukrainian language 1-4 kl. – K.: Vyd. dim «Osнова», 2011. – 392 p. (in Ukraine)
5. Naumchuk M. M. The lessons of the native language in primary school / M. M. Naumchuk. – Ternopil: TDPU, 1999. – 48 p. (in Ukraine)

6. Plys O. Formation of creative thinking in primary school children / O. Plys // Pochatkove navchannya i vykhovannya. – № 31-32, lystopad, 2014.– P. 2-8 (in Ukraine)
7. Potapenko O. I. Methods of teaching Ukrainian language / O. I. Potapenko. – K.: Vyshcha shkola, 2002. – 126 p. (in Ukraine)